

Şövkət Mustafa qızı Tağıyeva, Sevinc Ağadin qızı Bağirova³
**İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ NEOLOGİZMLƏRİN TƏRCÜMƏSİ PROSESİNDƏ
 MÜXTƏLİF METOD VƏ ÜSULLARDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİNƏ DAİR**

Giriş. Azərbaycan dili son illər ərzində yeni sözlər, terminlər, istilahlər və ifadələrlə zənginləşmişdir və bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Xalqımızın şüuru, ruhu, mədəniyyəti və bədii zövqü dəyişdiyi kimi dünyada baş vermiş siyasi-iqtisadi və ictimai dəyişikliklər nəticəsində onun ifadə tərzində də, düşünmə formaları da dəyişmişdir. Bu baxımdan son dövrlər də tərcümə köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdı və eyni zaman da müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir və yeni siyasi, iqtisadi, ictimai şüurun formalaşmasına xidmət etməlidir. Hər bir dildəki söz və ifadələr özlərinə məxsus forma və mənaya malik olur. Müxtəlif dillərin bir-birindən fərqi odur ki, dil vahidləri formasına görə bir-birindən fərqləndiyinə halda məzmununa, başqa sözlə mənasına görə uyğun gəlir. Burada xüsusi qeyd etmək azımdır ki, dil vahidlərinin əksəriyyəti çoxmənalı olur və mətn daxilində sözlərin özünəməxsus üslub xüsusiyyətləri meydana çıxır. Ona görə də tərcümə zamanı sözlərin çoxmənalılığına, mətn daxilindəki məna çarəliyinə diqqət yetirmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə tərcümə prosesində orijinal mətnin üslubunu, emosionallığını, ifadə tərzini olduğu kimi saxlamaq lazımdır.

Əsas hissə. Yespersen qeyd edir ki, “Tərcümədə iki başlıca moment özünü biruzə verir: a) tərcümə olunacaq fikrin tam başa düşülməsi; b) başa düşülənə adekvat şəkildə ana dilində ifadə olunması. Bu iki momentin vəhdətindən ibarət olan tərcümə prosesində özgə dildə söylənilmiş fikri semantik, üslubi və qrammatik nöqteyi-nəzərdən təhlil olunur. Hər bir sözün leksik mənası və üslubi xüsusiyyəti ilə yanaşı onun qrammatik məna və vəzifəsi müəyyən olunur. Elmin, texnikanın inkişafı ilə əlaqədar yaranan yeni anlayışların adlarını ifadə edən yeni sözlər, yaxud neologizmlər adlanır. Dildə yeni yaranan neologizmlər bir müddət sonra, ümumişlək sözlər sırasına keçə bilər, hətta köhnələrək dildən çıxa bilər” [1, s. 115]. Neologizmlər İngilis dilində böyük əhəmiyyətə malikdir. Zaman, vaxt keçdikcə, texnologiyanın inkişafı nəticəsində Azərbaycan dilində olduğu kimi İngilis dilində də yeni sözlər yaranmağa başladı. Yalnız bu amillər deyil, eləcə də bir sıra amillər neologizmlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Yeni sözlər dilə gözəllik gətirir və onun istifadə əhatəsini genişləndirir. Neologizmlər inkişaf ərzində dilə daxil olan istənilən yeni sözlərə deyilir. Yeni sözlər və ifadələr yeni sözlərin yaranmasından irəli gəlir.

Stein, Gabriel. English Word Formation Over Two Centures. Tubingen, 1978. Müəlliflər öz əsərlərində yazırlar: “Neologizmlərin taleyi barədə əvvəlcədən xəbər vermək mümkün deyil, çünki onların bəziləri az yaşayır, bəziləri isə uzun ömürlü ola bilər. Neologizmlər eləcə də yeni kəşf olunmuş sözlərə deyilir. İstənilən dilin lüğəti eyni qalmır, daim dəyişir. Yeni yaranmış anlayışların olması onların yeni adlarla adlandırmağı tələb edir. Neologizmləri başqa dildən alınmış, yaxud dildə mövcun olan sözlər üçün yeni yaranmış mənada adlandırmaq olar. Elmin, iqtisadiyyatın inkişafı nəticəsində çoxlu neologizmlər yaranmışdır. Öz mənasını dəyişərək yeni məna kəsb edən sözər də, həmçinin neologizm hesab olunur [2, s. 27-32].

Neologizmlər yeni mədəni kontekstdən götürülən ixtiraların, yeni hadisələrin və köhnə fikirlərin eyniləşdirilməsində xüsusilə yaradılır. Neologist elə şəxsdir ki, neologizmi inkişaf etdirir və neologiya dilə neologizmin təqdim olunma fəaliyyətidir.

Dildə yeni olmaq o deməkdir ki, bu qəbidən olan sözlər digər işlək sözlərdən fərqlənir. Neologizmlər ictimai həyatın, elmin, texnikanın, mədəniyyətin, siyasətin və iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı olaraq yaranır, 5-10 il ərzində dilin lüğət tərkibində yeni sözlər olaraq qalır. Hamı tərəfindən başa düşüldükdən sonra, öz yeniliyini itirir. Məsələn: kosmos, lazer şüaları, yarımkeçiricilər, neytron bombası və s. kimi dil nümunələri bir zamanlar neologizmlər olsa da, hazırda əksəriyyət tərəfindən başa düşülür, onların dildə işləklilik dərəcəsi genişdir.

Soudek Lev. Structure of Subsistandard Words in British American English Bratislava, 1988. Müəllif öz əsərində qeyd edir: “Sözə tarixi kateqoriya kimi yanaşanlar haqlıdırlar. Ona görə ki, söz də yaranır, yaşayır, getdikcə dildə sabitləşir, bəzən köhnəlir, bəzən də dildən çıxır. Bu mənada müəyyən dövrdə neologizm hesab olunan söz başqa bir dövrdə öz yeniliyini itirir. Belə ki əşya, hadisə, anlayış yeni olanda onu adlandıran söz də yeni olur. Əşya, hadisə, anlayış öz yeniliyini itirdikdə onu adlandıran söz də yeniliyini itirir. Artıq bu tipli sözlər qəbul olunmur. Onlar neologizmin mahiyyətini itirmiş və tarixizmlər cərgəsinə daxil olmuşlar” [3, s. 155].

Hazırda həyatımıza, məişətimizə daxil olan yenilik neologizmlərin yaranması səbəbinə çevrilir: **internet, biznesmen** və s.

Neologizmin anlayışı nisbi anlayışdır. Bu anlayışın yenilik əlaməti də müvəqqətidir. Get-gedə neologizmin hesab olunan belə sözlər də sabitləşəcək, hamı tərəfindən başa düşüləcək və beləliklə öz yeniliyini itirəcəkdir. Yaxud da dildə köhnəlmiş sözlər cərgəsinə keçməklə tarixizmlər sırasında olacaqdır. Yeni əşyanı, hadisəni, məfhumu ifadə edən sözlər kimi dərk olunur, dilin lüğət tərkibinin işlək sahəsinə düşə bilmir.

Neologizmlər əmələ gəlmə yollarına və mənbələrinə görə dilin daxili imkanları hesabına, başqa dillərdən söz almaq yolu ilə, yaxud fərdi üslubi şəkildə yarana bilər.

Hərbi bu haqda öz məqaləsində yazır: “Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər həmişə neologizm olaraq qalmır. Get-gedə dəyişir, hamının hamı tərəfindən anlaşma dərəcəsindən asılı olaraq öz yeniliyini itirir və neologizmlikdən çıxır. Bu mənada zaman keçdikcə neologizmlərin bir çoxu öz yeniliyini itirsə də, bəzi dilçilik ədəbiyyatlarında hələ də neologizm kimi verilir. Əlbəttə, bu, həmin dilçilik əsərlərinin belə sözlərin neologizm

³ Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “Xarici dillər” kafedrası, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları

olduğu dövrdə yazılması ilə bağlıdır. Burada zamanın, dövrün dəyişməsi neologizm kimi qəbul olunmuş onlara verilən (neologizmlərə) tələblərlə hesablaşmalı olurlar. Neologizmlər dilin leksik tərkibində əhəmiyyətli rol oynayır. Həm nəzəri, həm gündəlik nitqimizdə işlədilən sözlərin içində bizə yeni olan ifadə və sözlər vardır. Bu mənada mövzumuz, neologizmlər haqqında söhbət aktualıq kəsb edir” [4, s. 448].

Məlumdur ki, dilin leksik tərkibini təşkil edən bütün vahidlər hər cəhətdən bir-birinə oxşamır. Dildəki hər bir leksik vahidin özünəməxsus xüsusiyyətləri və üslubi vəzifələri vardır. Buna görə də, bəzi sözlər dilin bütün üslublarında işlənə bildiyi halda, digər qrup sözlər müəyyən üslubi məqsəd üçün yalnız bir üslubda işlənir. Bütün bunları nəzərə alaraq dilçi-alim B.Xəlilov işlənmə dairəsinə görə müasir Azərbaycan dilində aşağıdakı söz qruplarını fərqləndirir:

- 1) ümumişlək: hamı tərəfindən başa düşülən sözlər;
- 2) məhdud dairədə işlədilən sözlər: dialektizmlər, köhnəlmiş sözlər, neologizmlər, vulqarizmlər, loru sözlər, jarqon və arqo sözlər;
- 3) xüsusi sözlər: terminlər, peşə-sənət sözləri [5, s. 24].

Müasir dövrdə həm yazılı, həm də şifahi tərcümə geniş yayılmışdır. Yazılı və şifahi tərcümə eyni zamanda bədii və elmi tərcümə kimi iki növə ayrılır. Elmi tərcümənin əsas qollarından biri siyasi publisistik əsərlərin tərcüməsidir. Şifahi tərcümənin iki əsas növü var: a) fasilə və b) ardıcıl (sinxron) tərcümə. Yazılı tərcümədə tərcüməçi daha artıq imkanlara malik olduğu halda şifahi tərcümədə vaxt imkanı məhdudlaşır. Sinxron tərcümə zamanı danışanın nitqi ilə tərcüməçinin tərcüməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilir. Bu növ tərcümədən elmi və ictimai-siyasi konfranslarda, qurultaylarda, yığıncaqlarda və təkbəket siyasi görüşlərdə istifadə edilir. Siyasi mətnlərin tərcüməsində üslubi cəhətlərin tərcüməçi tərəfindən dərinlən öyrənilməsi nəticə etibarilə onun, yəni tərcüməçinin məharətinə və düzgün formada tərcümə etməsinə gətirib çıxarır.

Ağamusa müəllim öz kitabında yazır: “Neologizmlər əmələ gəlmə yollarına və mənbələrinə görə dilin daxili imkanları hesabına, başqa dillərdən söz almaq yolu ilə, yaxud fərdi üslubi şəkildə yarana bilər. Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər həmişə neologizm olaraq qalır. Get-gedə dəyişir, hamının hamı tərəfindən anlaşma dərəcəsi asılı olaraq öz yeniliyini itirir və neologizmlikdən çıxır. Bu mənada zaman keçdikcə neologizmlərin bir çoxu öz yeniliyini itirsə də, bəzi dilçilik ədəbiyyatlarında hələ də neologizm kimi verilir. Əlbəttə, bu, həmin dilçilik əsərlərinin belə sözlərin neologizm olduğu dövrdə yazılması ilə bağlıdır [6, s. 20-28]. Burada o zamanın, dövrün dəyişməsi neologizm kim qəbul olunmuş onlara verilən (neologizmlərə) tələblərlə ayaqlaşma bilmir.

Musayev O. Azərbaycanca-ingiliscə lüğət. Bakı, 1996. Oruc müəllim yazır: “Elmi-texniki, ictimai, iqtisadi və mədəni həyatda baş verən yeniləşmələr dildə öz təsirini aydın göstərir. Bu təsir bütün elmi anlayışları ifadə etmək imkanına malik olan, daim yeniləşən və zənginləşən terminologiyada daha qabarıq müşahidə olunmaqdadır. Cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər dilin daxili inkişaf qanunlarına, onun leksik qatının yeniləşməsinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Elmi-texniki tərəqqi, Avropa inteqrasiya, ictimai-siyasi bir çox terminlərin meydana gəlməsi ilə nəticələnir [7, s. 123].

Nəticə. Tərcümə dil öyrənmənin yaddaşını möhkəmlətməklə yanaşı onun söz ehtiyatını zənginləşdirir və istifadə olunan üslubun mahiyyətini dərk etməklə dərinlən kömək edir. İctimai-siyasi əsərlərdə hər hansı müəyyən bir məzmunla malik olan məlumat hökmən təbliğat – təşviqat səciyyəli olduğu üçün bu qalıbdan olan əsərlərdə üslubi vasitələrə daha geniş yer verilir. Bunların arasında sintaktik üslublu bədii ifadə vasitələri daha çox üstünlük təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai-siyasi əsərlərin dili yazılı nitqin elementlərini özündə daha çox daşımasına baxmayaraq, danışq dilinin, başqa sözlə, şifahi nitqin elementləri üslubi vasitə kimi bu növ əsərlərdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Əsər və ya nitq bir başa oxucuya və ya dinləyiciyə yönəldiyi üçün orda emosional təsir qüvvəsinə malik olan üslubi vasitələrdən ritorik suallardan, təkrarın müxtəlif növlərindən, paralel konstruksiyalardan nitqin kəsilməsindən, ellipslərdən, antitezadan və sairədən geniş istifadə olunur. Bir sıra dilçilər ictimai-siyasi əsərlərin dili və üslubu ilə bədii əsərlərin dili və üslubu arasında daha çox yaxınlıq olduğunu və neytral tərcümənin ifadəsinin əleyhinə çıxırlar, çünki onların fikrincə neytral üslub və neytral tərcümə özlüyündə quru olduğu üçün heç bir emosional çətinliyə malik olmur və bunun ictimai-siyasi üsluba şamil edilməsi qeyri mümkündür. İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsi hər iki dildə işlənən terminlərin dəqiq olması ilə yanaşı ayrı-ayrı frazaların sərbəst surət işlənməsinə yol verir və bu ümumi məzmunla heç bir xələl gətirmir. İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsində hər iki dildə işlənən terminlərin dəqiq olması ilə yanaşı, ayrı-ayrı frazaların sərbəst olaraq işlənməsinə yol verir və bu ümumi məzmunla heç bir xələl gətirmir. İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsində hər sözün, hər ifadənin, hər cümlənin üslubi və leksik cəhətdən düzgün verilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır və tərcüməçidən həm siyasi savad, həm dərin bilik, həm geniş dünyagörüşünü, həm hər iki dilin incəliklərini və üslubi xüsusiyyətlərini fərqləndirmə qabiliyyəti, həm də zəngin söz bazası tələb edir və onun tərcüməsinin yalançı dostlarının toruna düşməməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Yespersen O.A. Modern English Grammar on Historical Principles Copenhagen, 1972 part VI; Marchand H. The Categories and Types of Present Day English Word Formation. 1972, p.115.
2. Stein, Gabriel. English Word Formation Over Two Centur. Tubingen p.27-32.
3. Soudek Lev. Structure of Subsiantard Words in Britich American English Bratislava, 1988, p. 155.
4. Homby A.S. Oxford Advanced Learner Dictionary I edition, Coie A.P. Oxford University press, 1994, p. 448.
5. Xəlilov B. Sözlərin və söz qruplarının işlənməsinə görə fərqləndirilməsi. Bakı: Elm, 1968, s. 24
6. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1988, səh. 20-28
7. Musayev O. Azərbaycanca-ingiliscə lüğət. Bakı, 1996, səh:123.

Açar sözlər: İngilis dili, yeni sözlər, Azərbaycan dili, inkişaf, termin.

Ключевые слова: Английский язык, новые слова, Азербайджанский язык, развитие, термин

Key words: English language, neologism, Azerbaijani, language, development, term.

On the use of different methods and methods in the process of translating neologisms from English to Azerbaijan

Summary

The concept of neologism is a relative concept. The novelty of this concept is also temporary. Over time, such words, which are considered neologisms, will become fixed, everyone will understand their definition, and thus will lose their novelty. Or it will be among the historicisms by moving to the row of obsolete words in the language. They are perceived as words expressing a new thing, event, concept, and cannot fall into the functional area of the vocabulary of the language. According to the ways and sources of formation, neologisms can be created at the expense of the internal capabilities of the language, by borrowing words from other languages, or in an individual stylistic way.

Об использовании различных методов и методов в процессе перевода неологизмов с английского языка на Азербайджан

Резюме

Понятие неологизм – понятие относительное. Новизна этой концепции также носит временный характер. Со временем такие слова, считающиеся неологизмами, закрепятся, всем станет понятно их определение, и таким образом потеряют свою новизну. Либо оно окажется в числе историзмов, перейдя в ряд устаревших слов языка. Они воспринимаются как слова, выражающие новую вещь, событие, понятие, и не могут попасть в функциональную область словарного запаса языка. По способам и источникам образования неологизмы могут создаваться за счет внутренних возможностей языка, путем заимствования слов из других языков или индивидуальным стилистическим путем.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nuriyyə Rzayeva